

Michel Foucault'da İktidar ve Güç

Yasemin APALI^{1*}

¹ Asst. Prof. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Sociology, Burdur, Turkey

Geliş Tarihi/Received: 19.08.2021
Kabul Tarihi/Accepted: 14.09.2021

Doi: 10.31200/makuubd.984887
Derleme Makalesi/Review Article

ÖZET

Michel Foucault'nun düşünce merkezinin odak noktasını teşkil eden iktidar kavramını özgür birey ya da özneler çerçevesinde tartışması; aslında iktidar ve özgür bir şekilde eylemde bulunan bireyleri ilgilendiren diğer kavramları da merkeze alan yaklaşımı, modern dönem için oldukça farklı bir bakış açısını bizlere sunmaktadır. İktidar ve özne arasındaki ilişkiyi özellikle bilgi ve güç ekseninde ele alan Foucault; iktidarın bilgidен beslenerek gücünü ortaya koyduğunu belirtir. İnsanların birbirleriyle olan karşılıklı ilişkileri neticesinde ortaya çıkan iktidarın bireyler üzerinde bir tahakküm kurma aracı olarak görülmesinin ardından postmodern dönemde iktidarın söyleminin değişiklik göstermesi; gücün de fiziksel boyuttan çıkıp farklı bir versiyona bürünmesine neden olmuştur. Postmodern dönem ve enformasyon döneminde iktidarın beslendiği en önemli kaynak olan bilginin söylemlerde hakikat olarak yerini almasını iktidarın işleyiş serüveni çerçevesinde dile getiren Michel Foucault'un iktidar ve güç kavramlarını analiz etmek bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: İktidar, Güç, Biyo-İktidar, Mikro İktidar.

Sovereignty and Power at Michel Foucault

ABSTRACT

Michel Foucault's discussion of the concept of power, which is the focal point of the centre of his thought, within the framework of free individuals or subjects and his approach, which centres on the concepts concerning both the power and free-acting individuals, actually presents us a different perspective on the modern period. Foucault addresses the relationship between

power and subject, specifically in the axis of knowledge, and states that power exhibits itself while being supported by knowledge. The sovereign's changing discourse after the power emerging as a result of people's mutual relations came to be seen as a tool for dominating the individuals also caused the power to leave the physical domain and assume a different version. The subject of this study is to analyse the power and power concepts of Michel Foucault, who expressed to us the fact that knowledge, which is the most important source that power feeds in the post-modern period and the information period, takes its place as truth in the discourses.

Keywords: Sovereignty, Power, Bio-Power, Micro-Power.

1. GİRİŞ

Foucault'un eserleri ya da onun düşüncelerine ilişkin yapılmış çalışmalar incelendiği takdirde, onunla adeta özdeşleşen birtakım kavramların olduğunu; mesela iktidar, özne, hakikat, bilgi, söylem, panoptikon, delilik tarihi, cinsellik tarihi vs. gibi eserlerine de adını veren, onun farklı perspektifini ortaya koyan kavramlar olduğu ortaya çıkar. 9. yüzyılın bu olgular üzerinde önemli etkilerinin olduğunu düşünen Foucault için bu kavramların tümü iç içe geçmiş bir sarmal şeklindedir. Adeta birinin kıyısını diğerine temas ettirmeden oluşan saha Foucault'un düşüncesinden kopuş anlamını taşımaktadır. Çünkü iktidarı bilgisiz, söylemi hakikatsiz, gözetimi panoptikonsuz değerlendirmek Foucault perspektifinde kısır kalmaktadır. Bu çalışmada Foucault'a ait kavramsallaştırmaların tümüne yer vermek değil, onun bünyesinde devasa anlatılar yatan iktidar ve güç kavramlarını ve yeri geldikçe bu kavramlarla ilintili diğer kavramlarına da değinerek onun düşüncelerini tartışmak amaçlanmaktadır.

Postmodern dönemde her ne kadar bilim ve teknoloji alanında baş döndürücü değişim ve dönüşümler yaşanmış olsa da; bu durum sadece bilim ve teknik alanına has bir özellik değildir. Meydana gelen değişimler özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik alanın yanı sıra gündelik yaşamı da olduğundan daha farklı şekilde değiştirmiş görünmektedir. Küresel anlamda vuku bulan bu değişimler bazı çevrelerce modern döneme bir tepki niteliğinde algılanmaktadır. Ancak genel anlamda modern döneme bir tepki olarak görülen postmodern dönem, modern dönemin bir eleştirisi vazifesini görmekteydi. İşte böyle bir dönemin düşünürü olarak kabul edilen Michel Foucault'un özellikle iktidar ve güç kavramları ve onun diğer kavramlarına da değinilerek, aralarındaki münasebetler hakkında çıkarımlarda bulunacaktır. Buna ilaveten Foucault'un bu kavramlarının modern Türkiye özelinde de bir analizi yapılacaktır.

2. MICHEL FOUCAULT'UN İKTİDAR VE GÜÇ ODAKLI KAVRAM SARMALI

Bazı sosyologlar tarafından iktidar kavramının anlamı üzerinde yapılan tartışmaların mevcudiyeti; her sosyoloğun kavramı tarihsel süreç ve sahip oldukları düşünsel disiplin çerçevesinde izah etmeleri neticesinde ortaya çıkmıştır. Ancak genel anlamda toplumsal tabakalaşmanın merkezindeki kavram (Marshall, 1999, s.328) şeklinde yapılan tanım Foucault'un bakış açısıyla çok yetersiz görünmektedir. Çünkü o, iktidar kavramının insanların birbiriyle olan ilişkileri neticesinde ortaya çıktığını düşünmektedir (Mertek, 2020, s.78). İktidarın güce işaret eden tarafının toplumsal ilişkileri ki özellikle devlet ile halk arasındakiini önceleyen anlamının ağır basması oldukça olağan görünmektedir. Bu sebeple Foucault'un iktidarı sadece bu anlamı içerecek biçimde ele almaması; onun neden Weber'in¹ iktidara bakış açısından farklılaştığını açıkça ortaya koyar gibi görünmektedir.

Öncelikle Foucault'nun iktidarının merkezini bilginin oluşturduğunu özellikle belirtmek gerekir ki, aslında toplumsal yapıyı ve toplumsal ilişkinin asıl belirleyici unsuru olarak bilgiyi iktidar olgusunun yönlendiricisi olarak kabul ettiğiyle alakalı bir durumdur. Foucault'a göre bilgi, iktidarın devamlılığı açısından yani iktidarın iktidarda kalabilmesi için ihtiyaç duyduğu çok önemli bir unsurdur. Onun bu bakış açısına göre de o, bilgi ile iktidar arasında iki türlü ilişki olduğunu düşünmektedir (Hacking, 2002, s.58). Birincisi; O, bilgiyi iktidarın kendi maksatlarını gerçekleştirebilmek için kullandığı bir araç olarak görmektedir. Bu durumda bilginin oluşmasında en önemli faktör iktidar olmaktadır. İkincisi ise, her yeni bilginin oluşması aslında yeni bir iktidarın oluşması demektir ki, bu düşünce de birincisini teyit etmektedir. Yeni iktidarın yeni bilgiler üretmesi, yeni bireylerin ve kurumların oluştuğu yeni bir toplumsal sınıf ve buna bağlı olarak yeni bir düzeni ifade etmektedir. Bu nedenle Foucault'un bilgiyi iktidar ile birlikte zikretmesi ve birbirlerinden soyutlayamaması, aslında bilginin toplum tarafından değil de iktidar tarafından üretilmesi anlamındadır. Foucault'un iktidarda bulunanların, özgürleşmek isteyen bireyler üzerinde bir güç vasıtası olarak kullanması, onun aslında Aydınlanma² öncesine tekabül eden geleneksel nitelikteki bir iktidar

¹ Weber'in iktidar anlayışı, insanları itaat etmeye zorlayan bir bakış açısını oluşturmaktadır. İktidarın büyüklüğü-küçüklüğü, grup ya da kişi olması önemli değildir. Neticede toplumun ya da kişilerin davranışlarının kontrol altına alınmasını ifade etmektedir. Weber'in bahsettiği iktidar; sosyal yaşam içerisindeki ilişkiler ağı içerisinde bile gerçekleşebilecek; örneğin ailenin çocukları üzerinde yahut işverenin işçi üzerindeki gibi sosyal yaşamın çeşitli alanlarında kendini gösterebilen bir iktidardır.

² Başlangıcı Isaac Newton'un Doğal Felsefenin Matematiksel İlkeleri (1686) ve J. Locke'un İnsan Anlağı Üzerine Bir Deneme adlı çalışmalarına dayandırılan Aydınlanma; Avrupa düşüncesinin, aklın, deneyimin, dinsel ve geleneksel otoritelere kuşkuyla bakmanın ve seküler, liberal ve demokratik toplumların ideallerinin tedrici biçimde şekillenmesinin vurgulanmasıyla somutlaşan dönemi ifade etmektedir (Gordon Marshall, Sosyoloji Sözlüğü, 1999). Ancak M. Foucault Rönesans ve sonrasında Avrupa'da meydana gelen gelişmeler ile özellikle bilim ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte iktidar ve özne arasındaki ilişkileri birbirinden ayırt etmektedir. Çünkü modern

anlayışını vurgulamaktadır. Buna bağlı olarak da O, bilimi, Aydınlanma dönemi düşünürlerinin tersine bir özgürleştirme aracı olarak görmeyip, iktidarın bireyler üzerindeki denetim mekanizmalarından biri ve onları hapsettiğini söyler (Çelebi, 2013: 515). Çalışmalarında postmodern bir yaklaşım tarzını sergileyen Foucault (kendisi öyle olmadığını iddia etse de)'nun iktidar kavramı üzerinde yaptığı konferanslar dikkatle incelendiği takdirde, onun postmodern döneminde iktidar ve bununla ilişkili pek çok kavramın da hem anlamsal açıdan hem de biçimsel açıdan değişime uğradığı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla onun iktidar kavramının temelini oluşturan bilginin aslında iktidara gelenlerin en büyük gücü olduğu hususunu bir filozof anlatımı ile dile getirmektedir.

İktidarın bilgi ile çok yakından ilintili olduğunu düşünmesine karşın, iktidarın bir bilgi türü olduğunu hiç kimsenin iddia etmediğini yapılan bir söyleşide şöyle dile getirmektedir (Foucault, 2001, s.53);

“Bilgi İktidardır.” ya da “İktidar Bilgidir.” tezlerini okuduğumda-bana maledildiğini bilmiyordum-gülmeye başladım. Çünkü benim sorunum tamamıyla bunlar arasındaki ilişkinin incelenmesiydi. Eğer bilgi ve iktidar özdeş olsalardı, onları incelemezdim ve sonuçta böylesi bir yorgunluğa katlanmazdım. İlişkilerini sorunlaştırmam bile onları özdeş kılmadığımı açıkça kanıtlar.

Katı ve baskıcı iktidarların nadiren bilimsel bilgiye başvurduklarını (Foucault, 2020a, ss.60-61) düşünen Foucault, bu tarz iktidarların aslında içeriksel anlamda bilgiyle alakası olmayan “mit”e indirgenmiş bir bilime başvurmak suretiyle başarıya ulaşma çabası içerisinde olduklarını savunmaktadır. Ancak bu tarz bir bilgi onlara sadece pragmatik boyutta işlevsellik sağlamaktadır. Bu bağlamda öznenin özgür olması ve kendi kararlarını kendisinin verebilmesi, aslında iktidar tarafından şekillendirilen bir durumdur fakat postmodern çağda bunu farklı iktidar teknikleri ile yapmaktadır (Durutürk, 2018, ss.960-961).

İşte bu noktada Foucault, iktidarı besleyen pragmatik boyuttaki bir bilginin aslında gücü de beslemesi ile üçlü bir sarmal sağlamaktadır. Başlı başına bir sorunsalı teşkil eden iktidarı güç, gücü besleyen de bilgi olmaktadır. Ancak ona göre güç ile bilgi arasında herkesin sandığından daha farklı baskıcı ve zorlayıcı olmanın ötesinde epistemolojik bir ilişki vardır (İnce, 2020, s.1935). Gücün genel anlamda baskı, zorlama, katı ve disiplinci bir anlam sergileyerek bireylerde belirli davranış kalıplarını dikte etmesi onun bilgi ile olan karşılıklı

dönem ile Aydınlanma döneminin hem iktidar hem de özgürleşmek isteyen özneler bağlamında farklı şeyleri ifade ettiğini savunmaktadır. (Ayr. Bkz. Alain Touraine “Modernliğin Eleştirisi”, YKY yayınları).

ilişkilerine zarar verir gibi görünmektedir. Oysa gücün “kuvvet” anlamındaki yüzünün bilgiye dönük olması, bilginin üretilmesine köstek olmak yerine onun üretilmesine destek olur mahiyettedir. Gücün bilgiyi engelleyen bir unsur olması, iktidarın şah damarı konumunda olan bilginin bu önemini yitirmesi anlamına gelir ki, bu ise iktidarın işleyiş düzenin çökmesine, daha doğrusu iktidarın kan kaybetmesine neden olur.

3. BİYO-İKTİDAR VE MİKRO İKTİDAR KAVRAMLARININ ANALİZİ

İktidarın yalnızca geleneksel anlamından daha ziyade postmodern dönemdeki anlamı üzerinde odaklanan Foucault, biyo-iktidar kavramsallaştırmasının yanı sıra mikro iktidar kavramları da farklı bakış açısı sunarak literatüre kazandırmıştır. Foucault, geleneksel anlamda bir iktidar anlayışının negatif bir anlamı ifade ettiğini düşünmektedir. Batı toplumlarında 17. yüzyılın sonlarında nasıl ki delilik söyleminin “kapatma” pratiğini içeren bir hakikat söylemine dönüşmüşse negatif iktidar anlayışı da sınırlayıcı, negatif ve hükümlerin yaşama hakkı üzerinde söz sahibi olan bir iktidar anlayışından hukuksal-söylemsel bir karakter kazandığına dikkat çekmektedir (Foucault, 2019a, s.16). Foucault’un biyo-iktidar olarak adlandırdığı bu yeni iktidar türü, öncelikle belirtmek gerekir ki pozitif bir nitelik taşımaktadır. Ayrıca yaşamın sağladığı güçleri sınırlamaya yönelik olmayan, aksine yaşamı destekleyen ve üretken bir iktidar biçimidir. Karanlık Ortaçağ Avrupa’sının öncelikle Rönesans ve sonrasında Reform hareketlerini yaşaması, feodal dönemin yavaş yavaş çözülmeye başlamasına neden olmuştur. Toprağın efendilerinin (senyörler) gücünü kaybetmeye başladığı dönemin başıdır. İnsanların bedenleri özgür olmaya başladığı dönemin; reform hareketleri, coğrafi keşifler, Fransız İhtilali, sanayi devrimi gibi gelişmelerle düşünsel açıdan da özgür ruhlara sahip olmasının ifadesidir biyo-iktidar. Ortaçağ Avrupası’nda bu tarz gelişmeler ve değişimler yaşanırken, Osmanlı İmparatorluğu’nun duraklama dönemine girmesi çok manidardır. Son dönemlere doğru yapılan Islahat ve Tanzimat Fermanları, I. ve II. Meşrutiyet gibi yenileşme hareketlerinin kökeninde ise iktidarın artık gücünün zayıflaması yatmaktadır. Foucault’nun iktidarının beslendiği kaynak olan bilginin Osmanlı’da yeterince ve yerinde kullanılmaması gücün de otomatik olarak zayıflamasına dolayısıyla iktidarın yetkilerinin sınırlandırılmasına yol açmıştır. Foucault bu durumu modernleşmenin imparatorluklar ve gücü tek elde toplayan devletler açısından iktidarın tek merkezliği ve dinin sarsılmaz sanılan gücünü zedelemeye başladığını düşünmektedir.

Foucault’un biyo-iktidar anlayışının kökenine dikkatle bakıldığında, modernleşmenin toplumsal yapının ve buna bağlı olarak sosyal yaşamın her alanına yavaş yavaş süzülme başladığı bir döneme tekabül etmektedir. İşte bu sebeptendir ki; gücü elinde bulunduran iktidarın

baskı ve zorlamalar ile öznelerin bedenlen ve zihnen özgürleşmelerine engel olması, modernleşme ile birlikte gerek siyasi anlamda gerek de ekonomik anlamda dengelerin değişmesi, biyo-iktidarın ortaya çıkmasında büyük rol oynamıştır.

Biyo-iktidarın kapitalizmin gelişmesinde çok önemli bir rolünün olduğunu düşünen Foucault, tahakküm ve hegemonya getiren toplumsal hiyerarşiyi biyo-iktidarın bir özelliği olduğunu ancak bunun negatif ve sınırlayıcı olmadığını aksine bireylerin biyolojik yaşamlarını en iyi şekilde kullanarak örgütlemek ve denetlemek suretiyle güçlerin emek ve üretim gücüne dönüştürülmesi gerektiğini savunmaktadır (Foucault, 2019a, ss.16-17). Bu nedenle Foucault biyo-iktidarın burjuvazinin yapabileceği en büyük icatlardan biri olduğunu düşünmektedir. Çünkü toplumda bulunan hiyerarşik düzenin emek sömürsüne karşı çıkararak gücünü bu şekilde gösterdiğini düşünmektedir.

Biyo-iktidarın asıl odak noktasını teşkil eden şey, insan yaşamının her alanının tahakkümden ve sınırlamalardan arındırılmasıdır. Modernleşme ile birlikte özellikle 1789 Fransız İhtilali'nden sonra bireylerin bedenlen özgür olmasının yanında zihnen de özgür olmak istemeleri, hukuksal yasa sisteminin de düzenleyici ve denetleyici bir mekanizmadan daha çok normların hakim olduğu bir fonksiyona bürünmesi sonucunu doğurmuştur. Foucault'a göre biyo-iktidarda yasal sistemi yok değildir ancak normlar tıpkı yasalar gibi işlemeye başlamıştır. Dolayısıyla insan yaşamı üzerine odaklanan biyo-iktidar bir "normalizasyon" toplumu haline dönüşmüştür (Foucault, 2019a, s.17). Toplumun normlara uyması neticesinde toplum normalleşmeye başlamıştır. Türk toplumuna ait bir takım değer ve normların adeta birer yasa vazifesi görmesi, tıpkı Foucault'un düşüncesindeki gibi bir durumu yansıtmaktadır. Maddi ve manevi değerler, insan yaşamını ve neticede toplumsal yaşamı düzenlemek ve hatta yeri geldiğinde belirli bir kontrol mekanizması oluşturma gibi bir fonksiyon icra etmektedir. Yani toplum tarafından norm haline getirilen bazı değer yargıları ile aynı zamanda nesillerin birbiriyle hem çatışmasına hem de birlikte hareket etmesine neden olmaktadır.

Foucault'un biyo-iktidar kavramı ile anlatmaya çalıştığı şey asıl itibariyle; iktidarın ya da iktidarların bireyler üzerinde otorite ve tahakküm kurmalarının önüne geçecek, bireye merkeze alan, bireyin yaşam alanına saygı duyan, amacı kendi gücünün üstünde hiçbir güç olmadığını bireylere her daim hissettirmeyen, ancak bunun yanında hukuk kuralları çerçevesinde kendi normlarına sahip çıkan bir iktidardan bahsetmektedir. Erkeğin kadın üzerinde, ebeveynin çocuklar, derebeylerin halk, devletin vatandaş, öğretmenin öğrenci üzerinde tahakküm kurması ya da otoritesinin hissettirilmesi gibi bir iktidar anlayışının

özellikle cezalandırma anlamında, modernleşme ile birlikte ilk örneklerinin Batı toplumlarında görüldüğü değişim rüzgarının daha da değişmek suretiyle deyim yerindeyse iktidar ile bireyin barışçıl bir yaşam sürmesi şekline dönüştüğü bir biyo-iktidardan bahsetmektedir. Böylelikle düşünsel anlamda da özgürleşen bireyler ve bedenler hakikati bulma noktasında yeni bilme öznesi ve nesnesi doğuran yeni bilme alanları da meydana getirebileceklerdir (Foucault, 2017, s.16). 20. yüzyılın yeni bilimsel disiplinler ortaya çıkarması bu niteliktedir. Bireylerin bedenlerinin yanı sıra düşüncelerinin de özgürlüğe kavuşmasının sembolüdür adeta. Osmanlı toplumunun Avrupa ile sıkı temasları netice vererek sanat ve edebiyat alanında özgür düşüncelerin ortaya çıkması bu hakikatlerin gün yüzüne çıkması anlamında önemlidir. Bu bağlamda nasıl ki iktidar ile bilgi birbirleriyle iç içedir; hakikatin tarihi ile bilen öznenin tarihi de birbirlerinden bağımsız düşünülebilecek unsurlar değildirler. Foucault özne ve hakikat arasındaki ilişkiden bahsederken pozitivistin etkisi altında olan bir filozof bakış açısıyla hareket etmek suretiyle tarihsel hakikatlere ulaşmak istemektedir.

Ona göre iktidar, hakikati kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak için insanları hakikati üretmeye zorlamaktadır. “...hakikati söylemek zorundayız, hakikati itiraf etmeye ya da bulmaya mahkumuz. İktidar sorgulamaktan, bizi sorgulamaktan vazgeçmez...” (Foucault, 2020b, s.100). İktidarın her koşulda biz insanları her anlamda kontrol altına alması ve bu şekilde disipline etmeye çalışması, hakikat söylemi için bir türlü içselleştiremediğimiz bireyselliğimizin iyice arka planlara itilmesi ile sonuçlanmaktadır. Baskı ve zora dayalı kurulan iktidarların, bireyleri kontrol altına alma ve iktidar çıkarları için her şeyi manipüle çabası içerisinde olmaları, Foucault’nun disiplinci iktidarına karşılık gelmektedir.

Foucault’nun tabiriyle disiplinci olmayan bu yeni iktidar, insanlarla bedensel anlamda yaşayan, canlı varlıklar olarak ilgilenmektedir. Disiplin denilen şey bireysel bedenleri gözetleyecek, eğitecek, kullanacak ve belki de cezalandıracaktır. İşte yeni teknoloji bireyleri beden oldukları için değil; doğum, ölüm, hastalık, yaşama gibi insana özgü süreçlerden etkilendiği için ilgilenmektedir (Foucault, 2021, s.248). Yani, önce bireyselleştirme yapılarak beden üzerinde iktidar kurulmakta, ardından da tür-insan yönünde gerçekleşen bir iktidar kuruluşundan söz edilmektedir.

Her ne kadar modern dönem içinde geliştirilen bir kavram olsa da biyo-iktidarda, iktidarın gücünü kaybetmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Aksine Foucault, bu dönem sonrasında bilim ve teknolojinin de gelişmesi ile bilginin çeşitlenmesi, iktidarın gücünün artması ve etkili olması noktasında modern devletin doğasının farklı biçimlere kaydığını

göstermek istemektedir. Gücü ellerinde tutanların aslında bilgiyi kontrol ettiklerini düşünen Foucault:

Belirli bir insani faaliyet alanında güç sahibi olanlar kendi kontrol alanları içinde bilgiyi tanımlama ve kontrol ve böylece diğerlerini -ister bir profesör, bir doktor, isterse bir general olsun- kendi yönetimlerine tabi kılma kapasitesine sahiplerdir; bir bilgi alanının oluşumuyla bağlantılı olmayan hiçbir güç ilişkisi yoktur, ne de aynı zamanda güç ilişkileri gerektirmeyen ve oluşturmayan bir bilgi vardır (Foucault, 1980'den aktaran Slattery, 2017, s.477).

İktidar, bilgi ve gücün arasında bulunan mutlak beraberlik, Foucault'a göre modern devletin doğasında açıkça mevcuttur. İktidarın gücünün artması neticesinde mevcut sınırlar içerisindeki çok çeşitli toplumsal grupları tanımlamak, kontrol altına almak, sayılarını planlamak için yeni bilgi türleri, yeni söylem biçimleri geliştirmeye çalışır (Slattery, 2017, s.477). Modern devletin bilgiyi, bilimi ve teknolojiyi en iyi biçimde kullanması hem gücünün hem de hakimiyetinin bir göstergesidir. Her ne kadar Foucault, modern tanımlama ve kontrol sistemlerinin deliyi, işsizi, yoksulu, hastayı tanımlamak ve kontrol altında tutmak için geliştiğini ve dolayısıyla hepsinin aynı çatı altında “tembel” olarak etiketlendirildiklerini söylese de aslında modern devletin bütün bunlar sayesinde gücünün daha da arttığını göstermektedir. İlerleyen teknoloji ve bilgi türlerinin çeşitlenmesi, yeni uzmanlık alanlarını beraberinde yeni ve yenilenen iş ahlakını da getirmiştir. Foucault'un söylemiyle hastalar hastanede, deliler tımarhanede kontrol altına alınmaya başlamıştır. Neticede hastalar ve deliler toplumdan tecrit edilmiş bir biçimde bu mekanlarda yaşamlarını sürdürmeye mahkûm edildiler. İşte bu ve bunun gibi toplumsal hastalıkları teşhis ve tedavi için yeni uzmanlık alanları ve dilleri oluşmuştur. Bu durum, ona göre hastalığın teşhis ve tedavisinde bilgisine ve otoritesine itaat edilecek yeni bir iktidarı ortaya çıkarmıştır. Bireylerin alanlarında uzmanlaşmaları, halkın içinde onların yerinin ayrıcalıklı olmasına neden olmuştur. Bu durum ise aslında tarihsel süreç içerisinde iktidar ve iktidardakilerin incelenmesi fakat iktidarı ayakta tutan mekanizmanın geri planda kalması anlamına gelmektedir.

M. Foucault'un bu ve buna benzer düşüncelerini ünlü eseri “Hapishanenin Doğuşu (2019)” adlı eserinde daha detay bulunmaktadır. Hapishanenin Doğuşu adlı eserinin “disiplin ve ceza” bölümünde modern dönem öncesinin ceza sistemini analiz eden Foucault, halk önünde idamların, yine halk önünde yapılan işkencelerin yanı sıra hapishane içerisinde yapılan çok çeşitli işkencelerin değişen doğasına dikkatleri çekmek suretiyle aslında gücün değişen

doğasından bahsetmektedir. Fiziksel olarak uygulanan şiddetin ve cezanın yerine modern dönem sonrasında özellikle 18. yüzyıldan sonra psikolojik olarak değiştiğini ifade etmektedir. Bu sebeple ona göre gücün daha açık ifade ile iktidarın gücünün her zaman negatif anlamı içerek biçimde olumsuz anlaşılması, gücün olumlu yönlerinin de bulunduğu işaret etmektedir (Foucault, 2019b, ss.125-289). Cezanın fizikselden psikolojik alana kaymasında alanında uzman kişilerin hakimlerin, savcılarının, psikiyatrların, sosyal hizmet uzmanlarının, kriminologların vs. uzmanlaşmış bilgileri ve otoriteleri neticesinde olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre bilimler tarafından onaylanan bir ceza sistemi bütüncül bir nesnelere alanı sağlamış olacaktır. Ayrıca Foucault'un cezanın psikolojik alana geçiş yapmasını bir tedavi gibi bir iyileşme yöntemi olarak görülebileceğine dair düşünceleri de dikkat çekicidir.

Adalet aygıtının içindeki en karanlık bölge olan hapisane, artık yüzünü göstererek etki etmeye cüret edemeyen cezalandırma iktidarının, cezanın gün ışığında bir tedavi yöntemi olarak iş görebileceği ve mahkeme kararının da bilgi söylemleri arasında yer alabileceği bir nesnellik alanını sessizce örgütlemektedir. Adaletin aslında kendi düşüncelerinin ürünü olmayan bir hapisaneyi bu kadar kolayca benimsemiş olması anlaşılmaktadır (Foucault, 2019b, s.371).

Bu meyanda Foucault; hastalar ve delilerin, toplumsal yaşama dönebilmenin yolunu bu teknolojik ilerleme ve gelişmelere bağlı olduğunu idrak ettiklerini düşünmektedir. Foucault'un toplumsal normları, aslında gücün kabul edilmesi ile alakalıdır. Teknolojinin gelişmesi hapisanede mahkumların daha iyi gözetlenmesi ve kontrol edilmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla mahkumlar gardiyanlar tarafından gözetlenmektedirler ve mahkumlar da kendi iradeleri ile bu normlara itaat göstermektedirler. Aslında bu davranışlarının altında yatan neden, cezalandırılma korkusudur. Böylelikle kendi kendilerini kontrol altına alıp disipline etmeye çalışırlar. İşte bu noktada Foucault'un modern toplum için kullandığı "Panoptikon"³ kavramı ortaya çıkmaktadır. Panoptikon, her türlü gözetim, ceza sistemi ve modern disiplinin simgesidir (Slattery, 2017, s.479). İktidarın gücünü göstermesinin farklı bir versiyonu olarak karşımıza çıkan panoptikon, gücün toplumsal yapılar ve toplumsal sistemler arasında sessizce dolaşımını ifade etmektedir. Farklı bir bakış açısıyla bakıldığında ise, insanların kendi yaşamlarını kontrol

³ Panoptikon kavramı, Jeremy Bentham'ın Panoptikon Gözün İktidarı adlı kitabında kullandığı bir kavramdır. İlk kez 1791'de Jeremy Bentham tarafından, hapisaneler, akıl hastaneleri ve çalışma kampları gibi kamusal kurumlarda gözetleme amacıyla kullanılacak bir "kontrol evi" fikrini betimlemek için ortaya atılmış bir terimdir. Panoptikon, merkezi bir kontrol kulesi etrafında inşa edilmiş, hem kontrol memurunun hem de orada tutulan insanların sürekli gözetlendiği, açık tek "hücreler"den oluşan daire şeklinde bir yapıydı (Gordon Marshall, Sosyoloji Sözlüğü, 1999: 574).

ve disipline etmeleri için bir araçtır güç. Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki Foucault için güç; olumsuz yönlerinin yanı sıra olumlu yönleri de olan, sosyal yaşamın her alanına nüfuz etmiş bulunan bir mekanizmadır. O; iktidar kavramının kendine has gözetleme mekanizmaları sayesinde panoptikonu; bireylerin davranışlarına daha fazla nüfuz edebilmek, onları psikolojik açıdan etkilemek ve bu etki sayesinde bireyler üzerindeki gücünü, erkini artırmak amacıyla paha biçilmez bir güç olarak kullandığını düşünmektedir (Turan, 2019, s.8). Çok radikal bir örnek olmakla birlikte, Foucault'un Panoptikon olarak kullandığı kavram, Allah'ın her şeyi görmesi ve bilmesi ile benzerlik göstermektedir. Cismani açıdan bu dünyada hiçbir zaman görünmeyen bir varlığın kimi zaman melekleri de ışın içine katarak gözetlemesi ve insanların (inananların) bu gözetlemeden haberdar olmaları neticesinde hem gündelik yaşantılarına hem de dini yaşantılarına çeki düzen vermeleri yerinde bir tespittir.

21. yüzyılın toplumlarından bahsederken kullandığı kara-ütopya kavramı, toplumların artık dev bir panoptikon olduğunu ifade ediyor (Özdel, 2012, s.25). İnsanların ve toplumların bedenini asla göremediği ancak her zaman o “dev kule” tarafından gözetlendiğine inanılan bir gücü temsil etmektedir. İnsanların sürekli gözetleneceği korkusuyla yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmaları yeni dönemin bir ürünüdür. Tanrı'nın gözetlemesi ile iktidarın gözetlemesi arasında yine bir derece farklılık mevcuttur. Tanrı'nın sınırsız bir güce kudrete sahip olması ile iktidarın gücünün sınırlı olması aradaki farka işarettir. Televizyon kanallarında yayınlanan ünlü sinema serisi “Yüzüklerin Efendisi”nde o en yüksekteki “göz” şeklindeki varlığın her şeyi görebilmesine benzetilebilir. Bu tarz örnekler elbette çoğaltılabilir. Türkiye’de ya da başka ülkelerde teknolojik gelişmeler neticesinde her köşe başında kameraların bulunması, trafiğin seyri halinde oto yol kameralarının, Eelektronik Denetleme Sistemlerinin (EDS) bulunması, bireylerin her açıdan iktidar tarafından gözetlendiğinin bir göstergesidir.

Foucault'nun iktidarı, yalnızca devlet ve halk arasındaki ilişki ağı ile sınırlı kalmamıştır. Genelde makro düzeyde anlaşılan iktidarın kişilerarası ya da toplumun diğer katmanları arasında da ele alınabilecek bir olgu olduğunu belirtmektedir. Geleneksel anlamda bir iktidar anlayışının tam merkezinde bulunan devletin yerini, onun mikro iktidar olarak adlandırdığı olguda özne ya da özneler daha açık bir ifade ile bedenler almıştır. Devletin halk üzerinde kurduğu denetim mekanizması bu defa yerini bireyler üzerinde hem düşünsel anlamda hem de eylemsel anlamdaki bir denetimin etkili olmasına bırakmaktadır (Kılınç Özüölmez, 2019, s.632). Mikro iktidarı devlet anlayışından uzak sadece bedenler üzerinde düşünüldüğü takdirde, eylemsel ve düşünsel manada birey ya da bireylerin diğer özneler üzerinde bir denetim mekanizması oluşturması mümkün gibi görünmese de ilerleyen bilim ve teknoloji sayesinde ve

elbette bilginin ve bilgi ağının akıl almaz bir şekilde bireylere ve zihinlere nüfuz etmesi neticesinde artık mümkün görünmektedir. Her ne kadar Foucault ebeveynlerin çocukları üzerindeki, öğretmenin öğrencisi üzerindeki vd. gibi bir oluşumun iktidarı temsil etmediğini düşünse de; bu düşünce sadece Batı uygarlıklarına has bir durumdur. Türkiye özelinde ise hala anne ve babanın çocukları üzerinde, öğretmenin öğrencileri üzerinde, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde erkeğin kadın üzerindeki hakimiyeti mikro iktidar anlayışı çerçevesinde kısmen de olsa devam etmektedir. Bu durum Foucault'nun teziyle bağdaşmasa da, bireyin birey üzerindeki hüküm sürme çabası devam etmektedir. Batı uygarlıklarında çocuğun on sekiz yaşını doldurduktan sonra babaevinden ayrılması ya da ayrılmak istemesi çocuğun üzerindeki aile hükümranlığını sona erdirmek niyetiyledir. Böylelikle mikro düzeyde düşünsel ve eylemsel anlamda anlık süregidişi üzerinde etkindir; niyetten ve amaçtan bağımsız bir şekilde en alt düzeyden, tabandan yayılır, kendine has bir mekanizma ile bilgi üretir ve bu şekilde bir denetim kurar (Hülür, 2008, s.152).

Sadece teknolojik gelişmelerin yaşanması iktidarın farklı anlamlarda versiyonlarının oluşmasında tek başına etkili olmamıştır. 18. Yüzyıl ve sonrasında meydana gelen iktisadi dönüşümler, iktidarın halk üzerindeki etkilerinin giderek daha incelikli kanallar vasıtasıyla bireylere, bedenlere, davranışlara ve gündelik yaşam içerisindeki tüm edimlerine kadar sirayet etmeyi başarmıştır (Foucault, 2019c, s.93). Böylece iktidar, yönetecek insan sayısının çok olmasına karşın, adeta tek bir insan ve bedeni üzerinde uygulanıyormuş gibi etkili olmaya başlamıştır. Tahakküm ve denetlemenin görünürlüğü, bedenlerin düşünsel ve edimsel anlamda gözetleyici bir bakış altında yaşam idame etmesi anlamına gelmektedir. Foucault'ya göre, bu aslında gözetleyenin 18. yüzyıldan sonra iktidarın aynı zamanda “yoldaş”a dönüşmesini gerekli kılmıştır. İktidar artık bireyleri ve bedenleri cezalandıran katı ve otoriter bir görünümünden; cezalandırmayan (en azından ciddi suçlar için değil), bireylerin suç işlememesi yönünde adımlar atan, bireyleri suç işleseler bile ne şekilde rehabilite edileceği şeklinde daha pozitif bir yaklaşım sergilemektedir. Tanrı'nın insanları tövbe ettikleri zaman bağışlayacağını bilmeleri, onlarda bir rahatlama halini ortaya çıkarmaktadır. Dini bilginin hâkim olduğu Ortaçağ Avrupası'nda insanların din adamları tarafından gerek fiziksel gerek de psikolojik açıdan cezalandırmaları ve 18. yüzyılın değişen koşulları altında iktidarın dini nitelik taşıyan yanının değişime uğraması, iktidarın insanlar ile daha barışçıl bir yaşam sürmelerine imkan tanımıştır. Böylelikle iktidar insanlara ve topluma daha pozitif bir yaklaşım tarzı sergilemiş olmaktadır.

Tüm bu anlatılara rağmen Foucault, mikro iktidar düzeyinde erkek ile kadın, öğretmen ile öğrenci, aile ile çocuğu ya da bilen ile bilmeyen arasında, iktidarın köklerini salması gibi bir

durumun olmadığını savunmaktadır. Bu tarz ilişkilerin devlet iktidarının basit bir uzantısı gibi görülemeyeceğini düşünmektedir (Foucault, 2019c, s.112). Bu toplumsal unsurların devlet ve iktidarı gibi işlev görebilmesi için, üstün olan tarafın bir tahakküm durumu sergilemesi gerekmektedir. O, iktidarı tematik bir şekilde temsil ettiği düşünülen toplumsal unsurların bu duruma örnek göstermenin iktidarın kaynağı ve mekanizması açısından doğru olamayacağı kanısında olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda Foucault, iktidarın yukarıda zikredilen toplumsal unsurlardaki gibi ne bireysel ne de kolektif olabileceğini ne de çıkarlardan türediğini kabul etmemektedir.

İktidar, iktidarlardan, iktidarın çok sayıdaki sorun ve etkisinden yola çıkarak oluşur ve işlev görür. İncelenmesi gereken, bu karmaşık alandır. Bu, iktidarın bağımsız olduğu ve iktisadi sürecin ve üretim ilişkilerinin dışında deşifre edilebileceği anlamına gelmez (Foucault, 2019c, s.113).

İktidarın kaynağını tarihsellikte aramayan Foucault, iktidarı iktidar yapan yegâne unsurun toplum ve toplumsal yapı olduğuna vurgu yapmaktadır. Ancak erkeğin, öğretmenin, ailenin ve bilenin bu tarihsellik arama çabaları içerisinde devletin iktidarına yakın olabileceğini düşünmekle birlikte, yeni dönemde bu tarz ilişkiler ağının iktidar kavramsallaştırmasından uzak tutulması gerektiğini düşünmektedir.

4. SONUÇ

İnsanların ve toplumların yaşam serüvenleri içerisinde hep var olan ancak içinde bulunulan döneme ve çağa göre değişkenlik arz eden iktidar ve onun kaynağı niteliğindeki gücü farklı bir bakış açısıyla, özellikle tarihsellik içeren düşünce tarzıyla sunan Michel Foucault olmuştur. Tarih sahnesinden hiçbir zaman çekilmeyen ancak biçim değiştiren iktidar kavramını bilgi ve güç kavramlarıyla birlikte felsefi bir bakış açısıyla izah eden Foucault; özellikle modernizm ve sonrasını içine alacak biçimde iktidarı ve onunla çok yakından ilişkisi bulunan bilgi ve güç kavramlarına da açıklık getirmiştir. Bu bağlamda biyo-iktidar, mikro iktidar ve panoptikon kavramlarını da tarihsel süreci göz önünde bulundurarak açıklamıştır.

En genel anlamı ile toplumsal tabakalaşmanın tam merkezinde yer alan iktidar kavramı; bilgi ve güç kavramları ile çok yakından ilişkilidir. İktidar, bilgi ve güç kavramlarını birbirinden bağımsız düşünmenin imkânsız olduğu görüşünü savunan Foucault'a göre; modern dönemin iktidarının bilgiden beslendiğini ileri sürmektedir. Modern dönem öncesindeki iktidar anlayışı/anlayışlarının öznenin düşünsel ve edimsel davranışları açısından katı, baskıcı ve

zorlayıcı yani negatif bir özellikte olduğunu düşünmektedir. Neyse ki bilim ve teknolojide meydana gelen değişimler neticesinde bilgi ve bilgi türleri de değişime uğramıştır. Ancak iktidar zaten kendi çıkarlarını gerçekleştirebilmek için sürekli yeni bilgi üretmek zorundadır. Aksi halde iktidarın gücünde bir zayıflama olacaktır. İşte bilgi ile güç arasındaki ilişki de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Yani iktidarı besleyen güç; gücü besleyen de bilgi olmaktadır.

İnsan ve toplum yaşamının her alanında tahakküm ve sınırlamaların olmadığı şeklindeki bir iktidar anlayışının Foucault tarafından biyo-iktidar kavramsallaştırmasına; bireyin birey ya da bireyler, bireyin belirli bir topluluk üzerinde baskı ve tahakküm kurması ya da bir kontrol mekanizması oluşturması ise mikro iktidara işaret etmektedir. Özellikle 18. yüzyıldan sonra Batı toplumlarından başlamak suretiyle, iktidar ve halkın daha barışçıl şartlar altında varlıklarını sürdürmesini farklı bir şekilde analiz eden Foucault; bu dönemden sonra iktidarın yasalarının yerini toplumsal normların alarak toplumun ya da toplumların normalleştiğini yani “normalizasyon” sürecine girdiğini düşünmektedir. Biyo-iktidarın baskı ve zorlamadan uzak olması, bireylerin disiplinden uzak olması anlamına gelmemektedir. Değişen sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel şartlar nedeniyle iktidarın özneler üzerinden elini eteğini çektiği anlamına gelmemektedir. Çünkü teknolojik gelişmeler sayesinde iktidar farklı şekillerde özneleri gözetleme ve kontrol etme imkanına kavuşmuştur. Bu nedenle modernleşme ve özellikle enformasyon dönemi biyo-iktidar ve mikro iktidar açısından değişimin oldukça farklılaşması anlamına gelmektedir.

Tarihsel süreç içerisinde iktidarın özneler üzerinde gücünü hissettirmesi, belirli bir denetim ve kontrol mekanizması oluşturması hep değişkenlik göstermiştir. Bu yeni dönemde de bireylerin ya da öznelerin denetlenmesi ise modern çağa uygun bir biçimde olmalıdır. Bunu ise Foucault, önceleri J. Bentham’ın mimari alanda ortaya koyduğu “panoptikon” kavramıyla dile getirmektedir. Panoptikon kavramı, mimariden sanata, sosyolojiden felsefeye kadar pek çok bilim dalının merak konusu olmuş, her bilim dalına neredeyse uyarlanabilir hale gelmiş bir kavramdır. M. Foucault ise bu kavrama iktidarın gözünden bakarak farklı bir anlayış kazandırmıştır. Panotikonu dev bir kuleye benzeten Foucault; iktidarın aslında görünmediğini, ancak “göz” sayesinde modern iktidarın özneleri gözetlediğini düşünmektedir. Bu düşüncesine hapisanede kalan mahkûmlar, hastanede yatan hastalar tımarhaneye kapatılan deliler örnekleriyle açıklık getirmiştir. Bu sayede bireyler sürekli birileri tarafından gözetlendiklerini bildikleri için, suç işlemekten uzak durmaktadırlar. İktidarın bireyleri gözetleyerek ve denetleyerek disipline etmeye çalışması ve dahası hem tedavi yöntemi hem de rehabilite

yöntemi olarak kullanması; iktidarın gücünü bilgi vasıtasıyla nasıl ortaya koymaya çalıştığının bir göstergesi durumundadır.

Michel Foucault'nun iktidar kavramının günümüzde pek çok örneğini görmek mümkündür. Hem dünyada hem de Türkiye'de benzer özellikteki iktidar anlayışlarının olması ve bununla bağlantılı olarak "panoptikon"un Türkiye'de de işler konumda olması, Foucault'un birebir olmasa da çoğunlukla düşünce ve görüşlerindeki tespitlerinin haklılık payının olduğunu göstermektedir. Türkiye'de başa geçen her iktidarın yasaları ve yönetmelikleri kendi çıkarları doğrultusunda değiştirmesi ya da kullanması; Foucault'nun iktidarın bilgidен beslenmesi görüşüyle paralellik gösterir niteliktedir. Dolayısıyla iktidarın güçlü olması ya da gücünü gösterebilmesinin en uygun yolu bu şekildedir. Modern iktidarda özellikle çok partili hayata geçilmesinin ardından Türkiye'de güçlü bir iktidar olması, ülkedeki istikrarsızlığın yok olması anlamında çok önemlidir.

Bu bağlamda iktidarın vatandaşlar üzerinde tahakküm kurması, kontrol ve denetim mekanizması sürecini işletmesi modern bilgiler ve teknolojiler sayesinde gerçekleşmektedir. Yurdun her bir köşesinde; nerdeyse her mahallede, her sokakta, her dükkânda birer güvenlik kamerasının olması; bekçilerin, zabıtalının olması; trafikte EDS'lerin olması ve tüm sosyal yaşamın yasalar ve ahlaki değer ve kurallar çerçevesinde işlemesi, iktidarın gözünün aslında her yerde olduğunu bir göstergesidir. Daha radikal bir örnek olması açısından Allah'ın zamandan ve mekândan münezzeh bir varlık olması, ancak her birey üzerinde gözetleme ve denetleme mekanizması oluşturması ve dolayısıyla inananların O'nun her şeyi gördüğünü ve bildiğini bilmeleri; mü'minler üzerinde bir baskı ve zorlama aracı olmadan günah işlemekten uzak durmaya çalışmaları, onların kendi kendilerini disiplin altına almaları sonucunu doğurmuştur. Bu durum, Foucault'nun "normalizasyon toplumu" kavramına farklı bir bakış açısı getirmektedir.

Her ne kadar Foucault ailenin çocuklar üzerinde, öğretmenin öğrenciler üzerinde, doktorun hastası üzerinde ya da erkeğin kadın üzerinde geleneksel iktidar anlayışındaki gibi bir tahakküm unsurunun olmadığını savunsa da Türk toplumundaki aile anlayışı ya da öğretmen öğrenci arasındaki ilişkinin otoriteden kaynaklı bir ilişki ağı bulunmaktadır. Foucault'nun farklı düşünmesinin nedeni Avrupa'da özellikle Batı Avrupa şahit olduğu aile yapısının, eğitim sisteminin ya da doktor hasta ilişkisinin Türk toplumunun töre ve gelenekleriyle bağdaşmamasıdır. Michel Foucault'un tarihsellik anlayışı çerçevesinde yapmış olduğu

kavramsallaştırmasının Türkiye özelinde tam anlamıyla ifadesini bulmasa da, benzer nitelikler göstermesi kayda değer bir durumdur.

REFERENCES / KAYNAKLAR

- Çelebi, V. (2013). Michel Foucault'da bilgi, iktidar ve özne ilişkisi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), ISSN: 1309-8012, 512-523.
- Durutürk, B. (2018). Michel Foucault'nun iktidar ve özne kavramlarına bir bakış: Gözetim toplumu. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi*, 53(3), 959-972.
- Foucault, M. (2001). *Yapısalcılık ve post yapısalcılık* (Ü. Umaç & A. Utku, Çev.) (2. Baskı). İstanbul: Birey Yayıncılık..
- Foucault, M. (2017). *Öznellik ve hakikat* (S. Yardımcı, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2019a). *Özne ve iktidar* (F. Keskin, Yay. Haz.) (6. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2019b). *Hapishanenin doğuşu* (M. A. Kılıçbay, Çev.) (8. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Foucault, M. (2019c). *İktidarın gözü* (F. Keskin, Çev.) (5. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2020 a). *Eleştiri nedir? Kendilik kültürü* (M. Erşen, Çev.) (5. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2020 b). *Entelektüelin siyasi işlevi* (F. Keskin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2021). *Toplumu savunmak gerekir* (Ş. Aktaş, Çev.) (9. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hacking, I. (2002). *Foucault'un arkeolojisi, Foucault ve bilginin arkeolojisi* (V. Urhan, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Hülür, H. (2008). İktidar/bilgi sarmalı: Michel Foucault'da disiplinsel doğruluk ve özne. *EKEV Akademi Dergisi*, 12(35), 149-164.
- İnce, A. (2020). Bir iktidar aracı olarak eğitim: Michel Foucault'nun eğitime ilişkin görüşleri. *Turkish Studies-Education*, 15(3), 1927-1938.
- Kılınç Özüölmez, P. (2019). Michel Foucault'nun iktidar ve özne kavramsallaştırmasına gözetim sorunu üzerinden bakmak: Black mirror-arkangel. *Selçuk İletişim*, 12(2), 630-655.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü*. (O. Akınhay & D. Kömürcü, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mertek. (2020). Bilgi ve iktidar kıskacında üniversiteler ve sosyal bilimler: Foucaultcu bir yaklaşım. *Gaziantap University Journal of Social Sciences*, 19(1), 78-79.
- Özdel, G. (2012). Foucault bağlamında iktidarın görünmezliği ve “panoptikon” ile “iktidarın gözü” göstergeleri. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication- TOJDAC*, 2(1), 22-29.
- Slattery, M. (2017). *Sosyolojide temel fikirler* (Ü. Tatlıcan & G. Demiriz, Yay. Haz.) (9. Baskı). Ankara: Sentez Yayınları.
- Turan, İ. (2019). M. Foucault'da iktidarın özne, bilgi-hakikat, panoptikon kavramlarına bakışı. *Türk Dili*, 4-10.